

Atatürk Devrimlerinin Çin Aydınlarınca Algılanışı ve XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Türkiye-Çin İlişkilerine Yansıması

Perception Of Atatürk's Reforms By Chinese Intellectuals: Its Reflection On Turkish-Chinese Relations During The First Half Of 20th Century

Mehmet TEMEL*

ÖZET

Atatürk önderliğindeki Milli Mücadele'nin ve devrimlerin Çin'de ilgi uyandırması nedeniyle bu ülkede Atatürk ve Türkiye ile ilgili birçok kitap yayınlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Çin arasında ilk kez 1934 yılında Dostluk Antlaşması imzalanmış, bu antlaşmanın ardından iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler gelişmiştir. İki ülke ilişkileri, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'in bu ülkeye nasihat heyetleri göndermesiyle başlamışsa da Cumhuriyet dönemine kadar resmi bir anlaşma imzalanamamıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Türkiye-Çin İlişkileri, Dostluk Antlaşması, On dokuzlar Komisyonu, Çin Türkistanı, Çin Halk Partisi, Çin Milliyetçi Partisi, Çin İslam Cemiyetleri Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti.

ABSTRACT

Since the Turkish National Struggle and Revolution under the leadership of K. Atatürk attracted attention, many books about Turkey and Atatürk were published in China. Friendship agreement was first made in 1934 between China and Turkey After the Friendship Agreement, political, economic, and cultural relations enhanced between the two countries. The relations between China and Turkey commenced when Abdülhamit II dispatched counseling committees to this country. But, an official agreement was could not signed until the Republican Period.

KEY WORDS

Turkish-Chinese Relations, Friendship Agreement, Committee of 19, Chinese Turkistan, People's Party of China, National Party of China, Federation of Islamic Committee of China, People's Republic of China.

* Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu siyasal, sosyal ve kültürel devrimlerin Çin aydınları tarafından algılanışı ve iki ülke ilişkilerinin gelişmesine katkısı, bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Türk devriminin Çin'deki etkilerine ve iki ülke arasında Atatürk döneminde kurulan ilişkilere değinmeden önce de Cumhuriyet öncesindeki Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişimine ilişkin kısa bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Bir buçuk milyara yaklaşan nüfusu ve hızla gelişmekte olan ekonomisiyle, günümüz dünyasının kuvvetler dengesinde önemli bir yere sahip olan Çin'in Osmanlı Türkiyesi ile ilişkileri, XIX. yüzyılın sonlarında başlamıştır.

XVI. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin ekonomik ve ticari baskılarıyla hristiyan misyonerlerinin propagandalarına maruz kalan bu ülkenin 1757 yılından itibaren Canton şehri dışındaki sınırlarını yabancılara kapatması¹ XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'yle de ilişki kurulamamasına neden olmuştur.

XIX. yüzyılın son yıllarında görülen ilişkileri, ekonomik ve siyasi nitelikli ikili ilişkiler olarak değil, Padişah II. Abdülhamit'in, sayıları elli milyonu bulan Çin müslümanlarını nüfûzu altına alma girişimleri olarak değerlendirmek gerekir². Abdülhamit'in İslamcılık politikası gereği, Çin'e nasihat heyeti gönderilebilmesi için 1900 yılında çıkarılan iradenin³ ardından, yaver mirliya Enver Paşa⁴ başta olmak üzere içlerinde Fatih Camii dersîâmlarından Ahmet Râmiz Efendi⁵, Mekâtib-i İptidâiyye müfettişlerinden Hafız Ali Rıza ve Bursalı Hafız

¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.739.

² Çin'deki müslümanların eyaletlere göre dağılımları ve nüfus miktarları için bkz. Martin Hartmann, "Çin", *İA (İslam Ansiklopedisi)*, C. 3, s. 411-412; BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), *Diyanet İşleri Reisliği*, Fon: 51.0, Yer no: 4.31.14. II. Abdülhamit'in Çin Müslümanları ile ilgili politikaları için bkz. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1992.

³ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *Y.A.RES (Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı)*, Dos. 110, no.30.

⁴ BOA, *Y.PRK.HR (Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı)*, Dos.29, no.69; BOA, *İ.HUS (İrade Husûsi)*, Dos.89, no.1319. R. 04; BOA, *İ.AS (İrade Askerî)*, Dos.36, no. 1319.S.25; BOA, *DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemi.)*, Dos.836, no. 36, Lef.1,2.

⁵ BOA, *İ.HUS*, Dos.151, no.1325.M.114; BOA, *İ.HUS*, Dos.152, no.1325.S.086.

Hasan Efendilerin de bulunduğu bir çok heyet, İslamiyet ve dini bilimler konularında eğitim ve nasihat vermek üzere Çin'e gönderilmişlerdir⁶.

Bazı heyetler de, Çin müslümanlarına dini konularda eğitim ve bilgi vermelerinin yanı sıra, bazı Çinlilerin de katılımıyla Çin İmparatoruna ve Çin'deki Almanya öncülüğündeki Avrupalı ordulara karşı isyana hazırlanan müslümanları isyandan vazgeçirmek ve Çin hükümetine saygı göstermelerini sağlamak amacıyla gönderilmişlerdir⁷. Alman İmparatoru II. Wilhelm de Çin müslümanlarına bu konuda tavsiyelerde bulunması için İstanbul'daki elçisi aracılığı ile halifelik makamından istekte bulunmuştur⁸.

Gönderilen nasihat heyetlerinin yanı sıra, hac amacıyla gelip hilâfet merkezi İstanbul'a da uğrayan Çin müslümanlarına ilgi gösterilmiş, ihtiyacı olanlara yardımda bulunulmuş, ülkelerine güvenlik içinde dönebilmeleri için her türlü önlem alınmıştır⁹.

Çin'in bazı bölgelerinden istenen kitapların karşılanması¹⁰, Çin müslümanlarının ileri gelenlerine İstanbul'da ilgi gösterilmesi ve Çinli hacılara yardım edilmesi, etkisini, Pekin'de Çin müslümanları tarafından Abdülhamit adına bir üniversite kurulması (Pekin Hamidiye Üniversitesi)¹¹ ve Çin'de okunan hutbelerde Abdülhamit'in adının anılmaya başlanmasıyla göstermiştir¹².

⁶ BOA, *İ.İLM (İrade İlmiye)*, Dos.6, no.1325.S.1; BOA, *a.g.dos (adı geçen dosya)*, no.1325.Ra.2; BOA, *Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı)*, Dos.36, no.295; BOA, *Y.PRK.MŞ (Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı)*, Dos.7, no.62; BOA, *İ.HUS*, Dos.88, no.1319.M.03; BOA, *İ.HUS, a.g.dos*, no.1319.M.26.

⁷ BOA, *Y.PRK.HR, a.g.dos*, no.40; BOA, *Y.PRK.MŞ, a.g.dos*, no.19.

⁸ BOA, *Y.EE (Yıldız Esas Evrakı)*, Dos.88, no.32.

⁹ BOA, *MV (Meclis-i Vükelâ Mazbataları)*, Dos.163, no.36; BOA, *MV*, Dos. 180, no.8; BOA, *MV*, Dos.185, no.7; BOA, *MV*, Dos.187, no.65; BOA, *MV*, Dos.196, no.131, BOA, *MV*, Dos.199, no.139; BOA, *MV*, Dos.140, no.14; BOA *DH.MUI (Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiyye İdaresi)*, Dos.93, no.43. 1911 yılında hac amacıyla Çin'den gelip hac mevsimine yetişemeyen Çinli hacılar, gelecek hac mevsimine kadar iskan edilmiş, bunların iskan ve geçim masrafları için Masârif-i Gayr-ı Melhûze Tertibi'nden otuz bin kuruş ödenmiştir. BOA, *MV*, Dos.159, no.94. Çin müslümanlarının önde gelen kişilerinden bazıları da mecidiye nişanı ve madalyalarla taltif edilmişlerdir. Çin'in müslüman Yunnan bölgesi hâkiminin oğlu Prens Hasan'ın padişahın huzuruna kabul edilmesi, BOA, *İ.HR (İrade Hariciye)*, Dos.256, no.15309, bazı Çinli şeyh ve itibarlı kişilere madalya ve atıyive verilmesi bunlara örnektir. BOA, *İ.DH (İrade Dahiliye)*, Dos.1230, no.96307; BOA, *İ.HR*, Dos.257, no.15332; BOA, *a.g.dos*, no.15394; BOA *İ.TAL (İrade Taltîfât)*, Dos.75, no.1312.L.016; BOA, *İ.TAL*, Dos.300, no.1321.M.004; BOA, *İ.TAL*, Dos.315, no.1321.Ş.022; BOA, *İ.TAL*, Dos.412, no.1324.Za.049; BOA, *İ.TAL*, Dos.490, no.1332.Ra.44.

¹⁰ BOA, *Y.PRK.SGE (Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Maruzatı)* Dos.10, no.22.

¹¹ Pekin Hamidiye Üniversitesi için bkz. İhsan Süreyya Sırma, "Pekin Hamidiye Üniversitesi". *İslamî İlimler Fakültesi Prof. M. Tayyip Okıç Armağanı*, Ankara 1978, s.159 vd; II. Abdülha-

Ancak, Abdülhamit'in bu tek yönlü girişimlerinin iki ülke arasında siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlayamadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1904 yılında Çin'de elçilik açma girişimi¹³ ve 1909 yılında Çin'deki Osmanlı uyrukluların hukukunun korunması için iki ülke arasında bir beyanname imza ve teatisi çabaları sonuçsuz kalmıştır¹⁴. Milli Mücadele'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile 4 Nisan 1934 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması'na kadar iki ülke arasında herhangi bir resmi antlaşma imzalanmamıştır.

Çinli Aydınların Atatürk, Cumhuriyet Devrimleri ve Türkiye İle İlgili Görüşleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, Çin'in bu yeni ülkeye bakışı değişmeye başlamıştır. Mustafa Kemal önderliğindeki ulusal bağımsızlık hareketi ve ardından gelen devrimler, Çinli birçok aydın ve devlet adamını etkilemiş, Çin'de Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili çok sayıda eser yayınlanmaya başlamıştır. Bu eserlerden birinin yazarı olan Liu Ko-şu *Yeni Türkiye* adlı kitabında Türkiye ilgili şu görüşlere yer vermektedir:

"...Şimdiki Türkiye 1924 inkılâbından sonra artık hasta adam değildir, büyük devletler arasına girmiştir. Türkiye de emperyalistlerden zarar görmüş ve haksız muahedelerin tazyiki altında kalmış ve bu suretle talihsizlikte Çin'le kardeşlik etmiştir. Toprak kaybı, harp tazmînâtı, adli kapitülasyon ve gümrük idaresine müdahale gibi bizim için en acı olan şeyleri, Türkiye katî derecede tatmıştır. Bundan maada sultanların idaresi altında Türkiye 6-700 sene karanlık mutlâkiyet ve budalaca zulümlerle Çin'deki generaller idaresinden aşağı kalmamıştır. Bizim nokta-i nazarımıza göre Türkiye'nin boynundaki bu iki ağır zincirle hiçbir suretle ümidi kalmaması icap ederdi. Fakat son senelerin tarihi hakikatleri bize yapılanları gösterdi. Başlarında Kemal'in bulunduğu ve bütün halkın takip ettiği Türk inkılâbı hakiki bir uyanış, yekvücut bir topluluk, hariçte cesur bir ordu ve akıllı bir dış siyaset vücuda getirmiştir. Herkes bütün kuvvetini ve kalbini vererek karşılaştığı müşkülâta rağmen kuvvetli ve canlı yeni bir Türkiye meydana getirdi. Bizim vaziyetimiz tıpkı eski Türki-

mit'in Çin politikası için ayrıca bkz. Sırma, "Sultan II. Abdülhamit'in Çin Siyasetine Dair Bir Vesika", *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. Cilt, T.T.K, Yay, Ankara 1988, s.1111-1116.

¹² BOA, Y.PRK.MŞ, Dos.4, no.91.

¹³ BOA, Y.PRK.MK (*Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserlikler Tahrîrâtı*) Dos.19, no.28.

¹⁴ BOA, MV, Dos.23, no.25. Osmanlı Devleti'nin, Çin ile siyasi ilişki kurabilmek amacıyla 1877 ve 1879 yıllarında bulunduğu iki girişiminden de olumlu sonuç alınamamıştır. W. Eberhard, "Yeni Türkiye ve Çin", *Bellekten*, Tome,V, No.20, (Octobre 1941), s.625.

ye'ninki gibidir. Türkiye tekrar kalktı ve yeni hayatına kavuştu. Bizim daha ne kadar gayret etmemiz lâzım!"¹⁵

Bir diğer yazar Lin Van-yen de *Türkiye'nin En Yeni Dış Politikası* adlı kitabında I. Dünya Savaşı'ndan itibaren izlenen politikalarla yeni Türkiye'yi ele almıştır. Yazar Türk dış politikası ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

*"...Cihan Harbindeki hezimet ve yeni Türk hükümetinin hiçbir zaman kabul etmediği Sevri Muahedesi'nden beri toprak kaybı, millî hâkimiyet hakkı ve büyük devletlerin muhtelif cebir ve tazyikleri o kadar ağırdı ki, bundan daha ağır olmalarına imkân yoktu. Böyle fena bir vaziyet karşısında Türk haricî siyaseti tabii bir dinamik siyasete temayül etti. Bunu fazla izah etmeye lüzum yoktur. Fakat Türk hükümeti, baş eğmeden ve tecavüzî bir siyaset kullanarak büyük devletlerin vaziyetlerini değiştirmeleri için onları sıkıştırmakla kendi hâkimiyetlerini müdafaa edemeyeceklerini biliyordu. Netice hakiki bir fayda temin etmeden yalnız boş yere gayret sarf etmekten ibaret olacaktı. Bu suretle Türkiye dinamik bir siyasete temayül ettiyse de, aynı zamanda büyük devletlerle çarpışmaya mani olmak ve sulhperverâne bir terakki ile yavaş yavaş kalkınabilmesi için vaziyet aldı. Eğer bunu bilirse Türkiye'nin en yeni siyasetinde esaslı birkaç prensip müşahade edilebilir. Sulhun idamesi, emniyet, komşularla iyi dostluk münâsebâtı, siyasi vaziyetten istifade..."*¹⁶

Sung Şu-jco tarafından 1928 yılında Shanghai'de kaleme alınan *Yeni Türkiye*¹⁷ adlı eserde Türk devriminin ana hatları 6 başlık altında ele alınmaktadır.

Türkiye'nin Coğrafyası adlı ilk başlıkta Türkiye'nin nüfusu, ekonomik değerleri, İstanbul ve Boğazların jeo-stratejik önemi hakkında bilgiler verildikten sonra XIV. yüzyılda Türkler tarafından ele geçirilen Küçük Asya'nın I. Dünya Savaşı'nın başlarında Çin'in Çekiang Vilayeti'nin yarısı kadar kaldığına dikkat çekilmektedir¹⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sükûtu adlı ikinci başlıkta XVI. yüzyılın sonlarına kadar ikbal dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'nin Viyana kuşatmasından sonra gerilemeye başladığı, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise Avrupa'nın büyük devletlerinin merhametine ve paylaşma tehlikesine maruz kaldığı dile getirilmektedir. Gerilemenin nedenleri olarak baskıcı yönetim, halkın söz ve matbuat

¹⁵ Eberhard, *agm.*, s.626.

¹⁶ Eberhard, *agm.*, s.629.

¹⁷ Çince'den İngilizce ve Fransızca'ya tercüme edilerek 9 Şubat 1942 tarihinde Türkiye'nin Shanghai Elçiliği tarafından Türkiye'ye gönderilen bu kitap aynı yıl İzmir'de açılan Atatürk köşesine konulmuştur. BCA, Fon:490.01, Yer no:206.819.4; BCA, Fon:490.01, Yer no:206.818.1.

¹⁸ Sung Şu-jco, *Yeni Türkiye*, Shanghai 1928, s.1.

hürriyetinden yoksun bırakılması, ağır vergiler ve kapitülasyonlar gösterildikten sonra şöyle denilmektedir:

“...Haricen yüzlerce yıl, Türkiye yabancı militarizm ile karşılaşmış ve yabancı iktisadi istila yüzünden büyük kayıplara uğramıştır. 1555’de Fransa kralının Türkiye’den bazı imtiyâzât-ı mahsusa koparmasını müteakip başka milletler de Türkiye’den aynı taleplerde bulunmuşlardır. Böylece Türkiye gümrük tarifelerini tatbik hususundaki muhtariyetini, adlî masumiyetini kaybetmiş, yabancılara ikamet, din, tahsil, seyahat ve posta işlerinde imtiyazlar bahşetmek mecburiyetinde kalmıştır. Türkiye o zamanlar şimdi Çin’in düştüğü vaziyette bulunuyordu. Askeri rüesâsının cehaleti yüzünden toprakları gittikçe küçülüyordu. Bu şartlar altında Türkiye’nin yabancı devletlerin hücumuna maruz kalmamasına da imkân yoktu. Neticede Türkiye, Yunanistan, Karadağ, Sırbistan, Romanya, Şarkî Rumeli ve Mısır ile Akdeniz’de daha birçok yerleri kaybetmişti. Diğer tarafta Küçük Asya’da Ermenistan birçok defalar istiklalini kazanmaya uğraşmış, Arnavutluk bir İtalyan müstemlekesi halini almış, Makedonya’da da muhtariyet için temayüller belirmişti. Böylece Türkiye artık büyük bir memleket halinden çıkmış bulunuyordu...”¹⁹.

Türkiye İnkılâbı adlı üçüncü başlıkla, *Türkiye’nin Anayasası* adlı dördüncü başlıkta 1876, 1908, 1921 ve 1924 anayasalarının ortaya çıkış süreçlerine ilişkin bilgiler verilmektedir. Yazara göre 1876 Meşrutiyeti yabancıların, 1908 anayasası İttihat ve Terakki’nin baskıları sonucu ilan edilmiştir. 1921 ve 1924 anayasalarında ise egemenliğin millete ait olduğu ve bu egemenliğin T.B.M.M.’nin nefsinde toplandığı, 1924 anayasasında Türkiye’nin bir cumhuriyet olduğu, yasama kuvvetinin mecliste, yürütme kuvvetinin de cumhurbaşkanı tarafından seçilen kabinenin elinde bulunduğu, tek parlamento usulünün kabul edildiği, cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlandırıldığı, hükümet işlerinin din işlerinden ayrıldığı ifade edilmektedir. Yine dördüncü başlıkta yasama, yürütme ve yargının işleyiş şekli, adli ıslahatlar ve dinin devletten ayrılmasının sonuçları ele alınmıştır. Yazara göre dinin devletten ayrılması üç sorunu çözmüştür.

a. Çeşitli dinlere sahip kişiler arasındaki sınıf farkları tamamen ortadan kalkmıştır.

b. Hristiyan azınlıkların korunması sorunu sınıf farkının ortadan kalkmasıyla giderilmiştir.

¹⁹ *Yeni Türkiye*, s.2.

c. Ülkede vicdan hürriyeti sağlanmış ve eğitim-öğretim konuları dinden ayrılmıştır²⁰.

Sung Şu Jco bu başlıkta Milletler Cemiyeti İcra Komitesi'nin Lozan Antlaşması'yla Türkiye'yi azınlıkların ve gayr-ı müslimlerin hukukunun korunmasından uluslararası bir şekilde ve kesin olarak sorumlu tuttuğunu, bunun Türk anayasası için bir ayak bağı, Türkiye için de bir sınav olduğunu, koruma konusu iyi uygulanacak olursa Türkiye ile büyük devletler arasındaki ilişkilerin gelişip ilerleyeceğini ve Türkiye'nin milletler ailesi arasındaki mevkiinin yükseleceğini ifade etmektedir. Ancak yazar, Musul sınırı sorununun çözümünde Milletler Meclisi'nin Türkiye aleyhine karar vermesinin gerekçesini Türkiye'nin Musul'daki hristiyanlara kötü muamele etmiş olmasıyla ilişkilendirmekte, bu durumun İngilizlere Türkiye'ye hücum için bir fırsat verdiğini, bu gerçeğin de Türkiye'nin yeni diplomasisinin bazı eksikleri bulunduğunu gösterdiğini iddia etmektedir²¹. (Kanaatimize göre yazar bu konuda hem bilgi eksikliğine sahip, hem de bölgedeki İngiliz emellerini göz ardı etmektedir.)

Türkiye'de Diplomasi adlı beşinci başlıkta Türkiye'nin Atatürk'ün sosyal ve kültürel devrimleriyle birlikte Avrupa uygarlığını kabul etmesi, milliyetini tamamen idrak ettikten sonra hilafeti kaldırması ve Lozan'daki kazanımlarıyla Türk-Yunan nüfus değişimi ele alınmaktadır.

Türkiye ve Çin adlı son başlıkta ise yazar, İslamiyet'in Çin'e Dong Hanedanı zamanında girdiğini, müslümanların Çin'in Şensi, Kansu, Sinkiang ve diğer batı bölgelerinde yoğun olduğunu, sayılarının 50-80 milyon arasında tahmin edildiğini belirttikten sonra (Bu kitabın muharriri olarak her ne kadar İslâm değilsem de ve domuz eti yememenin taraftarı olamasam da İslamiyet'in büyük akideleri ihtiva ettiği inkar olunamaz.) İslamiyet'in barışa, ilme, insanların sağlık ve mutluluğuna verdiği önem nedeniyle Çin'de büyük bir geleceğe aday olduğuna dikkati çekmektedir²². Başlık, iki ülkeyi karşılaştıran şu ifadelerle son bulmaktadır:

“...Türkiye ve Çin bir zamanlar şarkın hasta ve zayıf adamları diye anılırdı. Biri yakın diğeri uzak şarkın hastası sayılırdı. İhtilalden evvelki Türkiye'yi ele alırsak hakikaten Çin gibi onun da hasta olduğunu takdir ederiz. Fakat tarihi bakımdan Çin çok daha eski ve yüksek bir medeniyete sahip olup Türkiye'den binlerce sene evvel medeniyet göstermiştir. Fakat bütün bunlara rağmen

²⁰ *Yeni Türkiye*, s.10.

²¹ *Yeni Türkiye*, s.11.

²² *Yeni Türkiye*, s.17.

Türkiye 1924 ihtilaliyle uzak şarkın hasta adamını çok geride bırakarak cihan büyük devletleri ile müsavî bir duruma çıkmış bulunuyor. Halbuki Çin'e şöyle bir baktığımız zaman hâsıl olan intiba nedir? Şimdi Türkiye ile Çin mütekabilyet esası üzerine bir muahede akdi için müzakerededirler. Eğer bu Çin-Türk muahedesini akd olunur ve imzalanırsa müsavat esası üzerine bir muahede akd olunmuş demektir. Umarım ki vatandaşlarımız kendi memleketlerini Türkiye derecesine yükseltmek ve büyük devletler mertebesine çıkarmak için ellerinden geldiği kadar çalışacaklardır”²³.

Türk devrimini kısaca özetlemeye çalışan bu eserde yer yer tarih yanlışları yapılmış, bazı olayların kronolojik sıraları karıştırılmıştır. Ancak Türk devriminin Çin'de tanınması açısından önemli bir kaynaktır.

Japon yazar Dzeh Dien-Chien'in "Dünyanın On Meşhur Şahsiyetinin Hâl Tercümelere" adlı eserinden kısmen yararlanılarak Çin'li Dzing Cin tarafından 1939 yılında Shanghai'de kaleme alınan *Kemal'in Bibliyografyası*²⁴ adlı yapıt da on üç başlıktan oluşmaktadır. Mustafa Kemal'in doğumundan ölümüne kadar olan dönemdeki Türk tarihinin Mustafa Kemal'in yaşam hikâyesiyle özdeşleştirilerek anlatıldığı bu eserde Mustafa Kemal ve devrimleri hakkında şu görüşlere yer verilmektedir:

1. *Kemal'in Doğduğu Türkiye*: Kahramanları çevre koşullarının yarattığı gerçeğinden hareketle bu başlıkta Mustafa Kemal'in doğduğu dönemde büyük devletlerin ekonomik ve siyasal saldırılarına maruz kalan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar ele alınmıştır.

2. *Kemal'in Gençliği*: Mustafa Kemal'in, ilkokuldan başlamak üzere subaylığının ilk yıllarına kadarki yaşamıyla cemiyet ve gazete çıkarma çalışmaları hakkında bilgiler içermektedir.

3. *Jön Türk Partisi*: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri, Mustafa Kemal'in bu cemiyetle teması ve Hürriyet Cemiyeti'ni oluşturma çabaları ele alınmaktadır.

4. *Enver Bey Tarafından Başlanan İhtilalden Hükümeti Ele Geçirdiği Güne Kadar Olan Hâdisât*: Enver Bey öncülüğündeki İttihat ve Terakki'nin, II. Abdülhamit'i anayasayı yürürlüğe koymaya zorlayan çalışmaları ve başarıları, hürriyet mü-

²³ *Yeni Türkiye*, s.17.

²⁴ Bu eser de Çince'den İngilizce ve Fransızca'ya tercüme edilerek 9 Şubat 1942 tarihinde Türkiye'nin Shanghai Elçiliği tarafından Türkiye'ye gönderilmiş ve aynı yıl İzmir'de açılan Atatürk köşesine konulmuştur. BCA, Fon:490.01, Yer no:206.819.4; BCA, Fon:490.01, Yer no:206.818.1.

cadelesi için Mahmut Şevket Paşa'dan daha çok çalışan Mustafa Kemal'in isminin Enver Bey ve yakınları tarafından kamuoyuna duyurulmayışı ele alınmıştır.

5. *Gelibolu Kahramanı*: Bu başlıkta da Enver Paşa tarafından şöhreti törpülenmek istenen Mustafa Kemal'in 19. Fırka Kumandanlığı'na atanması ve başarısızlığının beklenmesi, Enver Paşa'nın Kafkas yenilgisinin sorgulanmaması için Mustafa Kemal'in Çanakkale başarısının kamuoyundan gizlenmeye çalışılması çabaları dile getirilmektedir. Yazar bu çabayı şöyle ifade etmektedir:

*"...Çanakkale boğazlarını geri almak suretiyle Kemal hayatında parlak bir zafer kazanmış oluyordu. Bu tarihteki zaferlerin en büyüğü idi ve böylece Türkiye'de mühim bir askeri deha doğmuş oluyordu. Alman gazeteleri de modern kahramanı büyük puntolu harflerle meth-ü senâ etmeye başlamışlardı. Fakat işin garip tarafı Türk gazeteleri sanki harple alakadar değillermiş gibi Kemal'in bu büyük zaferini sükûtle geçiştiriyorlardı. Acaba bunun sebebi ne idi? Muhakkak ki Enver'in kıskançlık hilelerinden biri. Kemal'in fazla şöhret kazanarak kendine rakip olacağından korkuyordu. Bundan başka Enver Kafkaslar'da Ruslardan fena halde dayak yemişti. Orada 90 bin kişilik gezide bir orduyu berbat etmiş, ancak 12 bin yaralı ile dönebilmişti. Şayet Kemal'in muvaffakiyetleri memlekete yayılsaydı Enver'in hali ne olurdu? Fakat ne de olsa Kemal'in muvaffakiyetini ilelebet bir sır olarak saklamak da kabil değildi. Bir gün gelip elbet de dünya bundan haberdar olacaktı. Nitekim bu zafer Türk halkının dilinde destan oluvermişti. Ve iki sene sonra İslam gazeteleri de dâhil bütün dünyaya yayılan bu zafer artık saklanamaz olmuştu. İşte böylece Kemal 300 milyon müslümanın hürmetini kazanmış oluyordu"*²⁵.

6. *Elveda Enver*: Mustafa Kemal'in Çanakkale'den sonra Doğu'daki 16. Fırka Kumandanlığı'na tayininden savaşın sonuna kadarki gelişmeler, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, İstanbul'un fiilen işgali, Mustafa Kemal'in Samsun üzerinden Anadolu'ya geçişi ve Damat Ferit'in Mustafa Kemal'den kurtulma çabaları bu başlık altında incelenen konulardır.

7. *Yeni Türkiye'nin Doğuşu*: Mustafa Kemal'in Samsun'dan sonraki kongre çalışmaları, İzmir'in işgali, Misak-ı Milli'nin ilanı ve içeriği, İstanbul'un resmen işgali, Sevr'in imzalanması için artan İngiliz baskıları, Sovyetlerle yapılan anlaşma ve T.B.M.M.'nin açılması ele alınmıştır.

8. *Yunan Ordusunun İstilas Ve İnhizamı*: Ankara hükümetini ezmeden Sevr'i uygulamanın zorluğunu gören İngiltere'nin Yunanistan'ı Anadolu üzerine

²⁵ Dzinç Cin, *Kemal'in Bibliyografyası*, Shanghai 1939, s.14-15.

sürmesi karşısında Mustafa Kemal'in önce Sovyetlerle daha sonra da Fransa ve İtalya ile uzlaşması, Yunan saldırılarının püskürtülmesi, Londra Konferansı'nın başarısızlığı, Yunanistan'a vurulan son darbe ve İzmir'in kurtarılışı bu başlığın konularını oluşturmaktadır.

9. *Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Tesisi*: Lozan görüşmeleri ve Türkiye'nin müttefiklerden istekleri, Lozan'da barış antlaşmasının imzalanması, Ankara'nın hükümet merkezi oluş gerekçeleri, Cumhuriyetin ilanı.

10. *Kemal'in İdaresi ve Islahat*: Gazi Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı olması, hilafetin kaldırılması ve Hint müslümanlarının tepkileri, muhafazakar muhalefetin bertaraf edilmesi, 1924 anayasasının ilanı, sosyal ve kültürel devrimler bu başlık altında ele alınmaktadır.

11. *Kemal'in Yapıcılık Hamleleri*: Yazar bu başlıkta Atatürk'ün Ankara'yı başkent yaptıktan sonra mamur hale getirmesini, (inşa edilen kamu binaları, su, sulama kanalları, elektrik tesisleri, ikâmetgâhlar, havagazı, şimendiferler, sosyal yardım kurumları vs.) ekonomide izlediği denk bütçe, israfı önleme, borçlanmama, iç ve dış borçları itfa, zirai vergilerde %10 indirim politikalarını, eğitimin yaygınlaştırılması, hapishanelerin ıslahı, eğitim, adalet, tarım, sanayi ve ticaret alanındaki reformlarını, ülkede yerli malı kullanılmasıyla ilgili çabalarını incelemiştir.

12. *Benim Karım Türkiye'dir*: Bu başlıkta Mustafa Kemal'in kişiliği üzerinde durulmuştur. Azim sahibi, enerjik, sabırlı, güçlülere göğüs geren, hızlı ve azimkâr karar verebilen, çağdaş, serbest düşünce sahibi, centilmen, modern kültüre hayran kişilik özelliklerini nefsinde toplayan yetim bir çocuğun cumhurbaşkanlığı gibi en yüksek bir makama yükselebilmesi, evlilik yaşamı, "benim karım yeni Türkiye'dir" sözleriyle Türkiye Cumhuriyeti'ni ne kadar çok sevdiği yazarın bakışıyla ele alınmıştır.

13. *Kemal'in Bize Verdiği İlham*: Mustafa Kemal'in Çin'e verdiği ilhamı yazarın kendi ifadesiyle özetlemek daha uygun olacaktır.

"...Yeni Türkiye'nin doğmasındaki başlıca âmil, Kemal'in harp etmek kabiliyet ve ruhu ile fasılasız mücadele kabiliyetidir. Kemal'in yüksek şahsiyeti bize hürmet ve hayranlık telkin etmelidir. Onun gibi yüksek bir şahsiyet yalnız Türk halkı tarafından değil, bütün dünya milletleri tarafından sevmeye ve hürmete layıktır. Bilhassa küçük ve zayıf milletler onu herkesten daha fazla sevmelidirler.

Garplılar, Türklerle Çinlileri şarkın hastaları, zayıfları diye tavsif ede gelmişler ve her zaman bu iki memlekete istihkar nazarıyla bakmışlardır. Türk hastası da, Çin hastası gibi aynı derde müptela idi. Fakat işte Kemal gibi büyük bir adam çıkararak Türkiye'yi kurtarmak ve onu iyi etmek için çare ve devasını keşfetmiş oldu. Böyle bir hareket elbette ki büyük takdirle karşılanmalıdır.

Fani Kemal geçmişse de milletine olduğu kadar küçük ve zayıf milletlere sonsuz bir ilham kaynağı olmuştur. O milletler ki mevcudiyetlerini idame için mücadele etmektedirler. Onlar bilsinler ki muvaffakiyet devamlı mücadeleden ibaret ve nihai zafer de bu mücadelenin sonunda kabildir. Haydi, dünyanın zayıf ve küçük milletleri! Haydi! Geliniz! Sizinle esaret zincirlerini kıralım!"²⁶.

Çin'de Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili yayınlanan diğer kitaplar da şunlardır:

1. Liu Ko-şu, Yeni Türkiye, Shanghai 1927, 430 sayfa.
2. Liu Ko-şu, Türk İnkılâp Tarihi, Shanghai Basım yılı ?
3. Cav Cing-yüan, Türkiye Tarihi, Shanghai 1935, 202 sayfa.
4. Türkiye'nin Millî Hâkimiyetinin İstirdadı. Yazarı ve yayın yılı belirlenmemiştir.
5. Lin Van-yen, Türkiye'nin En Yeni Dış Politikası, Shanghai 1937, 12 sayfa.

Diplomatik, Siyasi, Askeri ve Kültürel İlişkiler

Çin aydınının Atatürk ve Türk devrimiyle ilgili olumlu izlenimleri ülkenin dış politikasına da yansımış, Osmanlı diplomasisinin Çin'deki Osmanlı uyrukluların hukukunu korumak için bir beyanname imzalamayı bile kabul ettiremediği bu ülke, Türkiye Cumhuriyeti ile Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalayabilmek için, 1925 yılından itibaren diplomatik girişimlerde bulunmuştur.

İki ülke arasındaki Dostluk ve Ticaret Antlaşması görüşmeleri ilk önce Türkiye'nin Belçika'daki mümessili Kâmil Bey ile Çin'in Belçika elçisi Wang Cingci arasında başlamıştır. Ancak Türk tarafının teklif metninde en ziyade mazhar-ı müsaade-i millet (en çok gözetilen ulus) hakkı bulunması, Çin'in egemenlik haklarına aykırı olduğu gerekçesiyle görüşmelerin kesilmesine neden olmuştur²⁷.

²⁶ Kemal'in Bibliyografyası, s.50-51.

²⁷ Eberhard, agm., s.630.

Asya'nın iki büyük ülkesi arasında bir antlaşmanın yapılması gerektiğini düşünen Çin, 1926 yılında ikinci kez girişimde bulunarak Moskova'daki mümessili Cing Yen-hi'den daha önce üzerinde anlaşma sağlanan sekiz maddenin imzalanması için Türk elçisiyle görüşmesini istemiştir. Çin'in bu teklifi üzerine Türk hükümeti Moskova büyükelçisi Zekâi Bey'e görüşme ve akit için yetki vermiştir²⁸. Pekin hükümetinin Çin'e bir Türk misyonunun gönderilmesini istemesi üzerine 7 Mart 1926 tarihinde Tefik Kâmil Bey başkanlığında bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılmıştır²⁹. Çin'in bu girişimi de Türkistan valisi Yang Dzing-hui'nin iki ülke arasında bir antlaşma yapılmasına şiddetle karşı çıkması ve Nankin'de halk hükümeti kurulması üzerine tekrar sonuçsuz kalmış ve görüşmelere ara verilmiştir³⁰.

Türkiye'deki Çinlilerin girişimleri üzerine Nankin'deki ulusal hükümet, 1929 Şubat'ında Washington'daki elçileri aracılığı ile görüşmelerin başlaması isteğini Türk elçisi Muhtar Bey'e iletmış, bu kez Türk hükümeti, dünya ekonomik buhranı nedeniyle öncelikle bir dostluk antlaşması imzalanmadan herhangi bir ticari antlaşmaya niyetli olmadığını bildirerek görüşmelerin başlamasını uygun görmemiştir. 1929 yılında Hulusi Fuad Bey'in Nankin'e maslahatgüzar olarak gönderilmesinden³¹ sonra burada devam eden görüşmelerde dostluk antlaşması üzerinde anlaşma sağlanmış, fakat her iki tarafın ticaret antlaşmasıyla ilgili düşüncelerinin farklı olması üzerine ticaret antlaşması konusunda uzlaşmaya varılamamıştır.

1931 yılında Cenevre'de tekrar başlayıp tekrar sonuçsuz kalan görüşmeler dizisi 1934 yılında anlaşma ile sonuçlanmıştır. Bakanlar kurulu antlaşmanın imzalanması için 3 Nisan 1934 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na yetki vermiştir³².

Çin tarafını İsviçre elçisi Hu Şi-dai'nin temsil ettiği Türk-Çin Dostluk Antlaşması 4 Nisan 1934 tarihinde Ankara'da imzalanmış ve 4 Haziran 1934 tarih ve 2496 sayılı yasa ile kabul edilerek onaylanmıştır. Antlaşmanın tasdiknamesinin teatisi için de Dışişleri Bakanlığı'nın Bern Elçilik Baş Kâtibi Nurettin Bey'e

²⁸ BCA, *Bakanlar Kurulu Kararları*, Fon:30.18.1.1, Yer no: 18.25.4.

²⁹ BCA, *Muâmelât Genel Müdürlüğü*, Fon:30.10.0, Yer no: 12.71.20.

³⁰ Türkistan valisinin görüşmeleri olumsuz etkileyen açıklamaları şöyledir: "Türkler islâmiyetin önderidirler. Türkistan nüfusunun % 70'i müslümandır. Ve Türklere ilâhi bir varlık nazarıyla bakıyorlar. Eğer Türk-Çin Muahedesi üzerine Türkler serbest olarak Türkistan'a seyahat edebilirlerse, Türklerin bize karşı fena niyetleri olmasa dahi belki üçüncü bir devlet tarafından kendi menfaatleri için kullanılabilirler ve memleketimizin garbı tehlikede olabilir". Eberhard, *agm.*, s.630.

³¹ BCA, Fon:30.10.0, Yer no: 257.728.2.

³² BCA, Fon:30.18.1.2, Yer no: 43.71.1.

yetki verilmesini isteyen 16.10.1934 tarih ve 71603/749 sayılı tezkeresi 22.10.1934 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür³³.

Çin, bu antlaşmanın hemen ardından 1934 Kasım'ında General Ho Yuehzu'yu Ankara elçiliğine atamış³⁴, ancak elçi 1935 Nisan'ında göreve başlamıştır³⁵. Çin'in Milletler Cemiyeti'ndeki murahhas heyeti başkanı Türkiye'nin Bern elçisine, elçilerinin 16 kişilik bir heyetle geleceğini, elçilik memurları arasında çeşitli alanlarda uzman kişilerin bulunduğunu, bunların Türk devriminin değişik safhalarını inceleyip ülkelerinde hangilerinin uygulanabileceğini araştıracaklarını bildirmiştir³⁶. Elçinin özgeçmişi 11 Nisan 1935 tarihinde Başbakanlığa sunulmuştur³⁷.

Türkiye'nin atadığı ilk elçi ise 27 Aralık 1939 tarihinde Çin Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunmuş, Çunking'de göreve başlamasının ardından 13 Ocak 1940 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na Çin'de karşılanışını, tanıştırıldığı üst düzey devlet erkânını, uygulanan kabul törenlerini ve Çin basınına yaptığı açıklamalarını bildiren 11 sayfalık bir yazı göndermiştir³⁸. 1949 yılına kadar Çunking'te ikamet eden Türk elçiliği, aynı yıl komünist yönetimin iktidara gelmesi üzerine Chiang Kai-shek'i izleyerek Taiwan'a taşınmıştır.

Çin ile ilişkilerin daha Dostluk Antlaşması'ndan önce gelişmeye başladığı görülmektedir. Türk hükümeti 13 Aralık 1932 tarihinde Çin-Japon ihtilafını incelemekle görevli *On dokuzlar Komisyonu*'na Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'i atamış³⁹, 1933 yılından itibaren de Çinli askeri ve sivil yetkililer Türkiye'yi ziyaret etmeye başlamışlardır.

Çin'in Moskova elçisi 1933 yılı Haziran'ında bir Çin heyetinin ekonomik amaçlı incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'yi ziyaret edeceğini bildirmiş⁴⁰, 19 Şubat 1934 tarihinde de General Yang Çih başkanlığında bir askeri heyet Genel Kurmay Başkanlığı'nı ziyaret ederek ordu teşkilatı hakkında bilgi almış, Ankara ve İstanbul'daki bazı askeri tesis ve garnizonları gezdikten sonra Türkiye'den ayrılmıştır⁴¹. Heyet başkanı Çih İstanbul'dan ayrılırken Dışişleri Ba-

³³ BCA, Fon:30.18.1.2, Yer no:49.72.8.

³⁴ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:131.937.19.

³⁵ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I.cilt (1920-1945)*, T.T.K, Yay. Ankara 1989, s.250.

³⁶ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:131.938.1.

³⁷ BCA, *agb.*, Lef.2.

³⁸ BCA, BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.15.

³⁹ BCA, Fon:30.18.01, Yer no:32.74.14.

⁴⁰ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:200.366.17.

⁴¹ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:200.367.1; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.11.

kanlığı'na çektiği telgrafta, Gazi Mustafa Kemal'e, İsmet ve Fevzi Paşalara duydukları hayranlık ve minnettarlıklarını bildirdikten sonra Türkiye'nin İstiklal Savaşı'ndan sonraki durumunun takdir edilecek düzeyde olduğunu, ancak ülkelerinin Türkiye'nin İstiklâl Savaşı'ndan önceki durumuna benzediğine dikkat çekmişlerdir⁴².

1944 yılı başlarında da iki ülke ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmak ve dostluk ilişkileri kurmak amacıyla Çin Parlamentosu ve Siyasi Halk Meclisi üyelerinden M. Wang Yun-woo, M. Wen Yuan-ning ve M. Han Li-woo'dan oluşan üç kişilik heyet Türk hükümetini ve T.B.M.M'ni ziyaret etmişlerdir⁴³. Bu geziyi Milliyetçi Çin Dışişleri Bakanı George K. C. Yeh'in 1957 Subat'ındaki İstanbul ve Ankara ziyaretleri izlemiştir⁴⁴.

Heyet ziyaretleri devam ederken II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Çin'in Türkiye'deki diplomasi trafiğinin de hızlandığı görülmektedir. 1940 yılından itibaren elçi atamaları sıklaşmış, 1945 yılında İstanbul'da konsolosluk açma isteğinde bulunulmuştur. Bu istek Türk hükümeti tarafından olumlu karşılanmıştır⁴⁵. Ankara'ya atanan elçiler yıllara göre şunlardır:

1940- Chang Peng Chun, Çin Millet Meclisi üyesi, Çin Güneydoğu Federal Üniversitesi profesörü⁴⁶.

1942- Mösyö Tsou Shang-yu, Batı Asya Dairesi genel müdürü⁴⁷.

1944- Mösyö Hsu-mo, Avustralya Çin elçisi, eski Çin Dışişleri Bakanlığı siyasi müsteşarı⁴⁸.

1947- Mösyö Ti-Tsi-li, Nankin Üniversitesi Siyasi İlimler Enstitüsü profesörü, 1939-1946 yılları arasında Güney Amerika ülkelerinde orta elçi⁴⁹.

1956- M. Shao Yu-lin, Çin Cumhurbaşkanı müsteşarı, Szechuan Üniversitesi profesörü⁵⁰.

1964- Yuen Tse-kien, Wietnam büyükelçisi⁵¹.

⁴² BCA, *agb.*, Lef.2.

⁴³ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.20.

⁴⁴ BCA, Fon:30.01, Yer no:116.734.24.

⁴⁵ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.61.

⁴⁶ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:131.939.22.

⁴⁷ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.18.

⁴⁸ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:131.940.11.

⁴⁹ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:131.940.37.

⁵⁰ BCA, Fon:30.01, Yer no:127.818.10.

⁵¹ BCA, Fon:30.01, Yer no:64.394.19.

1930'lu yıllardan itibaren yapılan karşılıklı ziyaretler iki ülke arasında eğitim, kültür, sağlık ve askeri alanlarda ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. İki ülke arasındaki kültürel işbirliği daha Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında Çinli öğrencilerin Türk okullarına kabul edilmesiyle başlamıştır⁵².

1937 yılında Çin uyruklu D. S. Sadiya ve Çin'in Yünnan Vilayeti Çin-tig Lisesi mezunu S. C. Osman Lin zorunlu hizmetten muaf ve yatılı olarak Ankara Hukuk Fakültesi'ne kabul edilmişlerdir⁵³.

Genel Kurmay Başkanlığı'nın 23.2.1940 tarih ve 36210 sayılı teklifi üzerine Trakya Zırhlı Tabur Motosiklet Bölüğü'nde teğmen olarak görev yapan Hikmet Ma'nın Harp Akademisi'nde eğitimine devam etmesi bakanlar kurulu tarafından 9 Mart 1940 tarihinde uygun görülmüştür⁵⁴. Türk okullarına kabul edilen diğer öğrenciler de şunlardır.

Kazım Mirşan, 1940 yılında bakanlar kurulu kararıyla Yüksek Mühendis Mektebi'ne parasız yatılı öğrenci olarak kabul edilmiş⁵⁵, eğitimini tamamlamasının ardından 1950 yılında yine bakanlar kurulu kararıyla Orman Genel Müdürlüğü'nde çalışmasına izin verilmiştir⁵⁶.

Çunking Atış Okulu Müdürü Ali An'ın oğlu Muzaffer An, Ziraat ve Dışişleri Bakanlığı'nın teklifi ve bakanlar kurulunun oluru ile 1943 yılında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne kabul edilmiştir⁵⁷.

Çin hükümeti 1944 yılında Türk hükümetinden her yıl üç Çinli zabitanın Harp Akademisi'nde eğitim görmesi isteğinde bulunmuş, bu istek öğrencilerin başvurularından sınavla seçilmesi kaydıyla bakanlar kurulunun 3.10.1946 tarihli toplantısında kabul edilmiştir⁵⁸. Bu gelişme üzerine Çunking Elçiliği üç Çinli zabitanın isim ve künyelerini Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Elçi, seçilenlerin üçünün de müslüman olduğunu belirtmiştir. İlk yıl için seçilen öğrencilerin isim ve künyeleri şunlardır:⁵⁹

⁵² Çinli öğrencilerin Türk okullarında eğitim görmesi II. Abdülhamit döneminde başlamıştır. 1904 yılında Çin Türkistanı'nın Kaşgar ve Tulca kentlerinden gelen bir grup öğrenci İstanbul'daki Hamîdiye Ticaret Mekteb-i Âlisi'ne (Bugünkü Marmara Üniversitesi'nin ilk adını oluşturan bu okul 16 Ocak 1883 tarihinde kurulmuştur) kaydedilmiştir. BOA, *Y.PRK.AZJ (Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller)*, Dos.50, no.33.

⁵³ BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:71.4.1; BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:78.72.17.

⁵⁴ BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:90.22.5; BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:89.129.11.

⁵⁵ BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:93.103.5.

⁵⁶ BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:122.36.8.

⁵⁷ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:142.15.14.

⁵⁸ BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:112.664.

⁵⁹ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:143.22.10.

Adı-Soyadı	Yaşı	Memleketi	Sınıfı	Rütbesi
Davut Liyu An-lin	27	Mukden	Topçu	Binbaşı
İsa Liyu Bin-han	29	Hopei	Nakliye	Binbaşı
İbrahim Cu Ce-bin	29	Mukden	Piyade	Binbaşı

Çin 1946 yılında Türkiye'ye on öğrenci daha göndermek istediğini bildirmiş, bu isteğin de kabul edilmesinin ardından öğrencilerin tercihleri doğrultusunda beşi Siyasal Bilgiler Okulu'na, üçü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne, biri Hukuk Fakültesi'ne, biri de Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne parasız yatılı olarak kabul edilmişlerdir⁶⁰.

Türkiye'nin Çunking Elçiliği, 1940 yılında başta Singkiang (Çin Türkistan'ı) olmak üzere Çin'in değişik bölgelerinde dağınık halde bulunan Türkler arasında Türkçenin yeni yazı ile yazılıp okunmasının sağlanması ve kitap ihtiyaçlarının karşılanması için girişimde bulunmuştur. Elçi, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 29.1.1940 tarih ve 63/14 sayılı yazısında, Çin Türkistanı'ndaki Türklerin Sovyetlerin baskısıyla karşılaştığını, Sovyetlerin bazı Türk gençlerini Rusya'ya sevk edip komünist eğitimiyle yetiştirdikten sonra Türkistan'a iade ettiğini, uygunsuz ve şiddetli bir politikaya maruz kalan Türklerin Hindistan'a doğru göç ettiklerini bildirdikten sonra Çin Türkleri için hayati bir öneme sahip olan kitap temini ve yeni yazı konusuna ilgisiz kalınmamasını, aksi takdirde Çin'deki Türklerin ya tamamen tahsil eğilimini kaybedeceklerini ya da tahsil ihtiyaçlarını ulusal gelişmelerine uygun olmayan araçlarla veya çarelerle gidermeye çalışacaklarını belirtmiştir.

Elçi yazısında devamla konuyu Çin Milli Eğitim Bakanı ile görüştüğünü, bakana konunun bir azınlık sorunu olmadığını ve böyle bir sorunun ortaya çıkarılmasının da düşünülmediğini, amacın Türkiye'de gerçekleşen bir inkılâbın Çin vatandaşlığına sahip bir kitle üzerindeki doğal etkileri olduğunu söylediğini de ifade etmiştir⁶¹.

Çunking elçisi 30 Eylül 1940 tarih ve 348/157 sayılı aynı konudaki ikinci ek yazısında da Uzakdoğu'da ve Çin'de küçük kitleler halinde veya dağınık halde zor şartlar altında yaşayan Türklerin, evlatlarının milli ve manevi eğitimleri için

⁶⁰ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:143.21.17.

⁶¹ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.16.

elçilikten kitap istediklerini, her yönüyle ilgi ve dostluğa layık olan okulsuz, kitapsız ve öğretmensiz bir halde bulunan Türklerin olabildiğince manevi fizyonomilerinin kurtarılması ve ırkî kimliklerinin korunması için kitap ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini, bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Parti Umumi Kâtipliği'nin, Türk Dil ve Tarih Kurumlarının ve diğer ulusal kuruluşların gereken ilgiyi esirgememelerini bildirmektedir. Elçi, gönderilecek olan alfabe, okuma, tarih ve ahlak kitaplarının Çin'de herhangi bir engelle karşılaşmadan çoğaltılıp bedelsiz olarak dağıtılabileceğini de ifade etmektedir⁶².

Çin Türklerinin manevi fizyonomilerinin kurtarılması ve ırkî kimliklerinin korunması konusunda Çünking elçisinin kaygılanmasını gerektirecek bazı gelişmeler de yok değildir. Çin'de Türk'lere olumlu yaklaşan dergi ve kitaplar basılabildiği gibi, zararlı yazılar içeren yayınlara da rastlanmaktadır⁶³. Shanghai'da 1933 yılında yarısı İngilizce ve yarısı Çince olarak basılan Fihristi Terceme-i Çini adlı kitabın zararlı yazılar içerdiği gerekçesiyle matbuat yasasının 51. ek maddesi gereğince Türkiye'ye girmesi Bakanlar Kurulu tarafından 8 Haziran 1936 tarihinde yasaklanmıştır⁶⁴. Yine Pekin'de Komünist Çin Hükümeti tarafından yayınlanan Peoples China adlı derginin ülkeye sokulması ve dağıtılması Bakanlar Kurulu'nun 8 Mart 1951 tarihli kararıyla yasaklanmıştır⁶⁵.

Çin Türkleri için sakıncalı yayınların Türkiye'ye girmesinin yasaklanması yanı sıra Türkiye'ye olumlu anlamda katkıda bulunabilecek kitap, dergi gibi yayınlarla Çin'deki partilerin nizamnameleri ve Çin anayasası da Türkiye'ye getirilerek Türkçeye tercüme edilmiştir. Türkçeye çevrilen Atatürk ve Türk devrimi ile ilgili kitapların yanında periyodik olarak yayınlanan Yaş Türkistan, İslam Gençliği Aylık Mecmuası ve Yurt mecmualarının bazı sayıları da Türkiye'ye getirilerek günümüz Türkçesi'ne çevrilmiştir.

Çin Kuomintang Partisi (Çin Halk Partisi) ile Çin Milliyetçi Partisi'nin nizamnameleri İngilizce ve Türkçeye tercüme edilerek 1942 yılında Dışişleri Bakanlığı'na ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne gönderilmiştir. Her iki nizamnamede partilerin merkez ve taşra örgütlenmeleri, eyalet kongreleriyle, teftiş ve denetleme komitelerinin oluşumu, partiye üyelik ve disiplin işlemleri vs. hakkında

⁶² BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.17.

⁶³ Çin Lançau'da Mesud Sabri'nin çıkardığı Yurt, Paris'te basılan Yaş Türkistan ve yine Çin'de basılan İslam Gençliği Aylık Mecmuası Çin Türklerine dost olan dergilerden bazılarıdır. BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.16, Lef.2; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.729.19; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:84.553.16.

⁶⁴ BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:65.49.7.

⁶⁵ BCA, Fon:30.18.01.02, Yer no:48.519.4.

oldukça detaylı bilgiler yer almaktadır⁶⁶. 14 fasıl ve 175 maddeden oluşan 25 Aralık 1946 tarihli Çin anayasası da Türkçeye çevrilmiştir⁶⁷.

Sonuç

Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'in Çin'de uygulamaya çalıştığı İslamcılık politikasının Çin yönetimi tarafından olumlu karşılanmaması nedeniyle Osmanlı Türkiyesi'yle Çin arasında kurulamayan resmi ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti ile 1925 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Bu gelişmede Çin'in Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı'ndan ve ardından gelen çağdaşlaşma atılımlarından büyük ölçüde etkilenmesinin payı olmuştur. Çin'de Atatürk, Milli Mücadele ve devrimler üzerine yazılan kitaplar bu etkilenmenin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. 1934 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması'ndan sonra ikili ilişkiler her alanda gelişmeye devam etmiştir. Atatürk'ün sağlığında birçok Çin heyetinin Türkiye'yi ziyaret etmesi, Atatürk'ün, ömrünün son aylarında Çin'in isteği üzerine Çin'deki kolera epidemisi nedeniyle 1938 Ağustos'unda bu ülkeye 1 milyon santimetre mik'abında aşı gönderilmesi, Atatürk'ün bu ilişkilere verdiği önemi göstermektedir⁶⁸.

Atatürk, 1930'lu yıllardan itibaren Çin'in Uzakdoğu'da Japonya ve Rusya ile yaşamakta olduğu sorunları da, oluşturduğu matbuat servisi aracılığı ile yabancı elçilik raporlarından, siyasi istihbarat servisinden ve yabancı basından izlemeye çalışmıştır⁶⁹.

Osmanlı son döneminde başlatılan Çinli öğrencilerin Türkiye'deki okullarda eğitilmesi uygulaması ve Çin müslümanlarının Türkiye'ye olan ilgileri

⁶⁶ BCA, *Cumhuriyet Halk Partisi*, Fon:490.01, Yer no:206.818.1; BCA, Fon:490.01, Yer no:206.819.4.

⁶⁷ BCA, Fon:490.01, Yer no:61.235.6.

⁶⁸ BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.14.

⁶⁹ 1929-1936 yılları arasındaki Çin-japon ve Çin-Sovyet krizleri ile Uzakdoğu'daki siyasi gelişmelere ilişkin yabancı gazeteler, elçilik raporları ve Siyasi İstihbarat Servisi raporlarından hazırlanan dökümanlar için bkz. BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.3; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.4; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.5; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.6; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.7; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.726.4; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.726.7; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.726.11; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.726.15; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:245.657.26; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:222.498.13; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:248.676.13; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:221.492.43; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:221.490.17; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.727.2; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.727.5; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.727.6; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.727.7; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.727.8; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.727.11; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.727.13; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.727.15; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.728.9; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:220.486.13; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:220.484.2; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:267.802.8; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.729.11; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:257.729.12; BCA, Fon:30.10.0, Yer no:220.485.1.

Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Çin-İslam Cemiyetlerinin Federasyonu Başkanı General Omar Pai Chung-hsi 1950 yılı Ramazan Bayramı'nda Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'ye Türkiye'deki müslümanların bayramını kutlayan bir mesaj yollamış, Akseki de 6 Eylül 1950 tarihinde cevabi kutlama mesajı göndermiştir⁷⁰.

Atatürk önderliğindeki Türk Milli Mücadelesi'nin ve devrimlerinin XX. yüzyılın başlarında emperyalizmin esareti altında olan ve uluslaşamayan birçok doğulu topluma örnek olduğu, bu ülkelerde milli uyanışları harekete geçirdiği Çin örneğinde de görülmüştür. Çin'in bugün A.B.D.'nden sonra dünyada en fazla yatırım yapan ikinci ülke ve dünyanın uyanan devi olmasında Türk Milli Mücadelesi'nin ne kadar payı olduğu Çinli aydınların yukarıda adı geçen eserlerinden de anlaşılacaktır. ©

⁷⁰ BCA, Fon: 51.133, Yer no: 4.31.14.